

Preduzetništvo u turizmu kao izbor profesionalnog usmerenja mladih

Entrepreneurship in tourism as a professional choice for young people

Milan Nešić, Fakultet za sport i turizam

Violeta Zubanov, Fakultet za sport i turizam

Ivana Mišković, Fakultet za sport i turizam

SAŽETAK

Ključne reči:
preduzetništvo,
turizam,
mladi,
Srbija

Preduzetništvo mladih, kao svojevrsno obeležje društvenog napretka, u zemljama EU zastupljeno je kao oblast izučavanja na svim nivoima formalnog obrazovanja. Iako je u Srbiji taj trend nedovoljno prisutan, od izuzetnog značaja je identifikovati činioce koji utiču na stavove srednjoškolaca i studenata prilikom izbora budućeg zanimanja. Bez obzira na to što mladi, uglavnom, pozitivno percipiraju preduzetništvo, mali broj njih pokreće sopstveni posao. Kao najveću prepreku za realizaciju preduzetničke ideje prepoznaju nepovoljan društveni ambijent, gde dominiraju finansijski zahtevi u početnim fazama poslovanja, visoki poreski nameti, ali i zakonska regulativa, institucionalne podrške, itd. Rezultati istraživanja prikazani u ovom radu ukazuju na moguće razloge ovakvih stavova ispitanika, kao i na činjenicu da mladi najviše poverenja imaju u svoju porodicu i prijatelje, a da najmanje veruju državnim institucijama i bankama.

ABSTRACT

Keywords:
Entrepreneurship,
Tourism,
Youth,
Serbia

As a kind of hallmark of social progress, youth entrepreneurship is represented as a field of study at all levels of formal education in the EU countries. While this trend is insufficiently present in Serbia, it is of great importance to identify the factors that influence the attitudes of high school students and university students in the choice of future profession. Although young people, generally, have positive perceptions on entrepreneurship, a small number of them start their own businesses. As the greatest obstacle in the realization of entrepreneurial ideas, they recognize the unfavourable social environment, i.e. above all, the financial requirements in the initial stages of doing business, high tax levies, legislation, as well as the lack of institutional support. Research results presented in this paper indicate the possible reasons for such respondents' attitudes, as well as the fact that young people have most trust in their families and friends, and least trust in state institutions and banks.

Uvod

Savremena stanovišta o preduzetništvu mogu se, generalno, sagledati kroz stav Evropske komisije (2009) koji ga definiše kao način razmišljanja, odnosno proces stvaranja i razvijanja ekonomskih aktivnosti kombinovanjem rizika, kreativnosti i inovativnosti uz pouzdanu upravljačku strukturu unutar nove ili postojeće organizacije. „Lisabonska agenda“ iz 2000. godine (Strategija Evropske unije – Evropa 2020) koja za ključnu komponentu ima razvoj i unapređenje znanja (veća ulaganja u obrazovanje i stručno usavršavanje, naučna i tehnološka istraživanja i inovacije) ističe preduzetništvo kao novu osnovnu veštinu, neophodnu svima koji žive i rade u društvu zasnovanom na znanju (EC, 2009). Preduzetništvo podrazumeva kontinuirani kreativni proces, čiji je osnovni cilj usmeren ka implementaciji inovacija u organizacijama, kao determinanti uspešnog poslovanja i rešavanja problema potrošača, kao i društva u celini (Đorđević, Bogetić, & Čočkalović, 2010). U tom kontekstu se preduzetnikom može smatrati svaka osoba koja u procesu realizacije svoje poslovne ideje iskazuje kreativnost i inovativnost, poseduje smelost da se nosi sa rizicima i neizvesnošću, te ga odlikuje i hrabrost kod preuzimanja rizika da svoju viziju pretvori u realnost.

U razmatranju različitih koncepcija, u preduzetništvu sve se više sreće sintagma *preduzetništvo mladih*. Mada još uvek ne postoji jasna definicija, o preduzetništvu mladih se može govoriti kao o fenomenu koji sve intenzivnije pomaže održavanju rastućih evropskih ekonomija. Posebno u kontekstu integrisanja radne snage i otvaranja novih radnih mesta (preduzetničkih poduhvata) ono značajno doprinosi ukupnom razvoju društva. Izveštaj GEM-a (*Global Entrepreneurship Monitoring*) predviđa da će mladi preduzetnici biti pokretači promena i ekonomskog rasta u svetu, te da će 60% radnih mesta do 2020. godine biti usko vezano za inovacije i preduzetništvo (Privredna komora Srbije, 2016). Stoga, preduzetništvo mladih treba posmatrati kao svojevrsan znak napretka društva, s obzirom na to da ono ostvaruje uticaj na socijalnom, kulturnom i privrednom planu. Ovome u prilog ide i podatak da oko 17% svetske populacije čine mladi (prema kriterijumu UN, mladom se smatra svaka osoba između 15 i 24 godine starosti). Nažalost, Srbija je trenutno jedna od demografski najstarijih država u svetu, sa prosečnom starošću stanovništva od 42,2 godine i indeksom starenja od 1,22 (Marjanović, 2016). Ukoliko se uz ovaj podatak sagledaju i poražavajuće statistike vezane za svakodnevno iseljavanje mladih iz zemlje, može se zaključiti da su mladi veoma osetljiva grupa kojoj

je potrebno pružiti podršku u ostvarivanju preduzetničkih ideja u cilju zadržavanja radno sposobnog stanovništva u zemlji i razvoja nacionalne privrede.

Turizam, kao jedan od vodećih privrednih sektora, po pitanju zapošljavanja mladih, pruža brojne mogućnosti u oblasti preduzetništva i zauzima sve značajnije mesto u okviru globalne svetske ekonomije. Prema procenama Svetske turističke organizacije (UNWTO), na svako radno mesto u ovoj oblasti stvaraju se uslovi za otvaranje još jednog i po radnog mesta, u turizmu komplementarnim delatnostima. Takođe, turistički sektor je specifičan u odnosu na ostale privredne grane, s obzirom na to da je u toj delatnosti intenzitet zavisnosti od ljudskog faktora znatno izraženiji nego u drugim sektorima (Mišković, 2013). Turizam je osoben i po tome što grupiše organizacije koje su heterogene po delatnostima (turističke agencije, hoteli, restorani, sport, zabava, kultura, saobraćaj i sl.) i veličini (mikro, male, srednje i velike). Kao industrija, turizam se permanentno menja, kreirajući proizvode i usluge koji moraju da prate promenljive zahteve i potrebe tržišta, da podstiče preduzetništvo kao važan faktor konkurentnosti (Hjalager, 1997; Radosavljević & Borisavljević, 2011).

Imajući u vidu podatak da Međunarodna organizacija rada (*International Labour Organisation* – ILO) predviđa da će, do 2020. godine, nešto više od devet posto svih radnih mesta u svetu biti u sektoru turizma, odnosno da će jedan od 10,9% poslova biti u ovoj delatnosti (ILO, 2014), sa aspekta preduzetništva mladih, od izuzetnog je značaja utvrđivanje faktora koji utiču na stavove srednjoškolaca i studenata u pogledu izbora budućeg zanimanja, što predstavlja centralnu temu ovog istraživanja.

Polazne osnove istraživanja

Uporišta za ovo istraživanje mogu se pronaći i u kontekstu novijih studija koje su, na direktan ili indirektan način, vezane za stavove i mišljenja mladih o preduzetništvu, odnosno uslovima u okruženju koji na to utiču. Posmatrano u svetlu preduzetničkih preferencija studentske populacije, određeni broj novijih istraživanja ukazuje na to da mladi, uglavnom, pozitivno percipiraju preduzetništvo. Međutim, većina njih nema jasnu ideju o mogućim pravcima pokretanja sopstvenog posla, a kao ometajuće činioce za dalji razvoj i realizaciju preduzetničke ideje, u prvom redu, prepoznaju nepovoljan društveni ambijent za razvoj preduzetništva (visoki porezi, nemilosrdna birokratija, nepovoljni startup krediti,

nedovoljna realna podrška države mladima za pokretanje sopstvenog posla, itd.) (Đorđević, Čočkalović, Bogetić, & Ivin, 2012; Rakićević, Omerbegović-Bjelović, & Ljamić-Ivanović, 2015; Subotić, 2017; Jovin, Papić-Blagojević, Jošanov-Vrgović, & Jovičić-Vuković, 2018). Iako su istraživanja pokazala da pokretanje sopstvenog posla predstavlja jedno od rešenja za poslovno angažovanje mladih, udeo onih koji zaista i pokrenu svoj biznis je veoma mali (Bobić, 2017). Neki od razloga (koji su korespondentni i sa ovim istraživanjem) za to su: a) nedostatak iskustva; b) suočavanje sa neizbežnim rizicima; c) poslovno okruženje u Srbiji koje je za mlade destimulativno i ne pruža gotovo nikakvu podršku; d) teško obezbeđivanje početnog kapitala za otpočinjanje preduzetničkog poduhvata; e) finansijska (ne)održivost posla, posebno u početnim godinama; f) neloyalna konkurencija; g) slaba institucionalna zaštita; h) nedostatak neophodnih informacija, itd.

Mladim preduzetnicima u Srbiji, koji predstavljaju izuzetno važnu, ali istovremeno i osetljivu grupu, neophodno je pružiti podršku u prevazilaženju tri najuočljivije prepreke: (1) otežan pristup finansijama; (2) upoznavanje nepoznanica vezanih za fiskalni i para-fiskalni sistem; i (3) savladavanje preduzetničkih veština kroz različite oblike mentorstva (Bobić, 2017:7).

U Srbiji su, evidentno je, identifikovane suštinske prepreke za razvoj preduzetništva (a time i preduzetništva u turizmu) među kojima se izdvajaju: nedostatak početnog kapitala, nedovoljno znanja i veština za pokretanje i vođenje posla, veliki nameti države, nedostatak znanja za uspešno sprovođenje svih faza preduzetničkog procesa, nedovoljni finansijski podsticaji od strane države i finansijskih institucija, nedovoljna uređenost privrednog okruženja i nestabilna politička situacija (Viduka, 2017: 49). Prema mišljenju mladih koji su se oslonili na koncept samozapošljavanja, kao najveći izazovi u pokretanju sopstvenog posla pojavljuju se nedostatak finansijskih resursa i prepreke povezane sa administracijom (birokratizacija propisa i procedura) (Marjanović, 2016).

Održivi razvoj turizma ne može se kvalitetno i svrsishodno implementirati u praksi ukoliko se ne posveti odgovarajuća pažnja preduzetništvu. Prema Svetskoj turističkoj organizaciji (UNWTO) održivi razvoj turizma podrazumeva tri aspekta: a) optimalno korišćenje prirodnih resursa; b) očuvanje autentičnih socio-kulturnih karakteristika lokalnih zajednica i c) dugoročno održivo poslovanje (Jegdić, Škrbić, & Milošević, 2013). U svakom od ova tri segmenta preduzetništvo nalazi svoju aktivnu ulogu. U funkciji održivog razvoja doprinosi se ostvarivanju

sva tri prioriteta pravca putem optimalnog angažovanja raspoloživih resursa, aktiviranja nematerijalnog nasleđa u funkciji preduzetničkih aktivnosti, otvaranja novih radnih mesta, ekonomskog i socijalnog osnaživanja lokalnih zajednica i obezbeđivanja samoodrživog dugoročnog poslovanja uz ekološko očuvanje okruženja (Škrbić, Mišković, Milošević, & Nešić, 2019).

Metod istraživanja

Istraživanje je realizovano kao transverzalna empirijska studija, a uzorak je činilo ukupno 223 ispitanika ($M=83$; $\bar{Z}=140$), učenika završnih razreda srednjih ekonomskih škola i studenata prve godine turizma sa područja Vojvodine. Cilj istraživanja je bio usmeren na identifikaciju percepcije mladih vezano za preduzetništvo u turizmu kao mogućeg izbora budućeg radnog angažovanja.

Instrument istraživanja je upitnik kojim je vršena procena stavova ispitanika o pojedinim aspektima preduzetništva sagledavanih u kontekstu potencijalno profesionalnog usmerenja u oblasti turizma. Osnovu upitnika činilo je ukupno 23 ajtem indikatora, koji su obuhvatili: a) nezavisne varijable (pol, školski status i mesto stanovanja) i b) zavisne varijable (ukupno 20 ajtema koji su se odnosili na predmet istraživanja i bili uređeni kao nominalne atributivne veličine).

Statistička obrada empirijske građe sprovedena je deskriptivnim statističkim procedurama prilagođenim prirodi podataka (distribucija frekvencije i standardna devijacija). Za varijable, uređene u obliku nominalnih skala, primenjena je komparativna procedura kontingencijska analiza, hi-kvadrat test (*Chi Square*). Sva statistička zaključivanja izvedena su na nivou značajnosti 0,05 ($p<0,05$).

Rezultati i diskusija

Neki odgovori ispitanika pokazali su da mladi u ovom životnom dobu još uvek nemaju sasvim jasnu predstavu o svom budućem radnom usmerenju. Tako se, više od trećine anketiranih, eksplicitno odlučuje za nastavak školovanja (39%), dok se četvrtina njih opredeljuje da nastavi školovanje uz eventualno pronalaženje zaposlenja (25,1%). Dakle, više od polovine ispitanika nakon srednje škole, ili u početnim godinama akademskog usmerenja, ozbiljnije ne razmišlja o zaposlenju kao o egzistencijalnoj kategoriji. Svega petina ispitanika (21,1%) izražava želju

za zaposlenjem. U ovom kontekstu polna pripadnost ne predstavlja značajniju odrednicu za ispoljavanje stava, odnosno nisu evidentirane statistički značajne razlike između muškaraca i žena (Tabela 1).

Tabela 1. Aktivnosti nakon završetka školovanja

Usmerenje nakon završetka srednje škole	Pol		Σ
	Muški	Ženski	
Nastavlja školovanje	31 13,9%	56 25,1%	87 39,0%
Želi da se zaposli	20 9,0%	27 12,1%	47 21,1%
Da se zaposli i nastavi školovanje	15 6,7%	41 18,4%	56 25,1%
Ne razmišlja o tome	12 5,4%	13 5,8%	25 11,2%
Nešto drugo	5 2,2%	3 1,3%	8 3,6%
Σ	83 37,2%	140 62,8%	223 100,0%

$$\chi^2 = 6,693 \quad \text{Sig.} = 0,153$$

(Izvor: Autori)

Analizom odgovora ispitanika, u kontekstu njihovog opredeljivanja za radno (egzistencijalno) angažovanje, odnosno odabira mogućeg poslodavca, uočava se da se oko četvrtina njih, u budućem traženju posla, usmerava ka državnim firmama, odnosno javnoj administraciji (24,2%). Interesantan je podatak da trećina ispitanika kao svoje buduće radno okruženje vidi stranog privatnog poslodavca, odnosno multinacionalnu kompaniju (30,5%). O eventualnom pokretanju sopstvenog posla razmišlja svega petina anketiranih (21,1%). Rezultati hi-kvadrat testa i u ovom kontekstu ne ističu pol kao bitan činilac različitih odgovora ispitanika (Tabela 2).

Mada manji broj ispitanika razmišlja o svom budućem preduzetničkom angažovanju, bilo je neophodno identifikovati njihovo eventualno opredeljenje ka budućem sopstvenom biznisu. Trećina njih se eksplicitno izjašnjava da u skorijoj budućnosti planira da pokrene sopstveni posao (30,5%). Oko 37% ispitanika je o ovoj ideji razmišljalo, ali bez ozbiljnije namere da se i aktivno angažuje na njenoj realizaciji, dok trećina njih (32,3%) uopšte i ne razmišlja u ovom pravcu (Tabela 3).

Prethodni nalaz usmerava pažnju na identifikaciju okruženja iz kojeg dolaze potencijalni preduzetnici. Ispitanici koji su se opredelili da njihova buduća poslovna egzistencija bude u području preduzetništva, uglavnom dolaze iz okruženja u kojem su se već susreli sa preduzetničkim načinom poslovanja i to uglavnom u okviru svoje porodice (17%). Međutim, 13,5% onih koji planiraju svoj preduzetnički poduhvat, nije imalo prilike da se u bližem okruženju upozna sa privatnom poslovnom inicijativom. U tom smislu su među ispitanicima evidentirane i statistički značajne razlike (Tabela 4). Na ulogu i značaj porodice, kao najbitnijeg stožera u podršci preduzetničkoj aktivnosti mladih (posebno u domenu finansijske pomoći za započinjanje posla) ukazuje i jedan broj novijih istraživanja u svetu i kod nas (Fahed Sreih, Pistrui, Huang, & Welsch, 2009; Bayrón, 2013; Shittu, Ayodele, Dosunmu, & Zainab, 2014; Altinay, Madanoglu, Daniele, & Lashley, 2012; Greve & Salaff, 2003; Popescu, Bostan, Robu, Maxim, & Diaconu, 2016; Subotić, 2017).

Tabela 2. Preferencija mogućeg poslodavca nakon završetka školovanja

Buduće zaposlenje	Pol		Σ
	Muški	Ženski	
U državnoj firmi ili javnoj administraciji	19 8,5%	35 15,7%	54 24,2%
U domaćoj privatnoj firmi	8 3,6%	14 6,3%	22 9,9%
U stranoj privatnoj firmi	16 7,2%	30 13,5%	46 20,6%
U multinacionalnoj kompaniji	6 2,7%	16 7,2%	22 9,9%
U firmi svojih roditelja ili rođaka	9 4,0%	9 4,0%	18 8,1%
Pokretanje sopstvene firme	18 8,1%	29 13,0%	47 21,1%
Nešto drugo	7 3,1%	7 3,1%	14 6,3%
Σ	83 37,2%	140 62,8%	223 100,0%

 $\chi^2 = 3,382$ Sig. = 0,760

(Izvor: Autori)

Tabela 3. Razmišljanje/planiranje pokretanja sopstvenog posla

Razmišlja o pokretanju sopstvenog posla	Pol		Σ
	Muški	Ženski	
Da, sigurno u budućnosti pokreće sopstveni posao	31 13,9%	37 16,6%	68 30,5%
Da, ali bez ozbiljnije namere da pokrene biznis	30 13,5%	53 23,8%	83 37,2%
Ne	22 9,9%	50 22,4%	72 32,3%
Σ	83 37,2%	140 62,8%	223 100,0%

 $\chi^2 = 3,437$ Sig. = 0,179

(Izvor: Autori)

Tabela 4. Pokretanje sopstvenog posla u odnosu na životno okruženje

Razmišlja o pokretanju sopstvenog posla	Preduzetnici u bližem okruženju			Σ
	Da, član uže porodice	Da, član šire porodice	Ne	
Da, sigurno će u budućnosti pokrenuti sopstveni posao	25 11,2%	13 5,8%	30 13,5%	68 30,5%
Da, ali bez ozbiljnije namere da pokrene biznis	21 9,4%	34 15,2%	28 12,6%	83 37,2%
Ne	10 4,5%	16 7,2%	46 20,6%	72 32,3%
Σ	56 25,1%	63 28,3%	104 46,6%	223 100,0%

 $\chi^2 = 22,450$ Sig. = 0,000

(Izvor: Autori)

Pošto je preduzetništvo intenzivno povezano sa neposrednim društvenim okruženjem i postojećim uslovima poslovanja, nastojalo se utvrditi na koje bi se potencijalne izvore pomoći i podrške ispitanici oslonili u slučaju pokretanja sopstvenog posla. Jasno se uočava da mladi najviše poverenja (a time i očekivanja) imaju u svoju porodicu i prijatelje, tako da bi se u početnim fazama pokretanja preduzetničkog poduhvata prvenstveno oslonili na njihovu pomoć (pre svega finansijsku) (67,1%).

Najmanje poverenja mladi, (u ovom kontekstu) imaju u državne institucije i banke, pošto bi se svega 9,1% njih oslonilo na pomoć odgovarajućih državnih institucija, dok banke, kao izvor finansiranja, prepoznaje svega 4,6% ispitanika. Za određene nevladine organizacije, koje podržavaju i pomažu mladim preduzetnicima, opredelilo bi se 13,7% anketiranih. I ovde, kada je u pitanju pol, nije utvrđena statistički značajna razlika (Tabela 5).

Tabela 5: Pomoć prilikom otpočinjanja sopstvenog posla

Pomoć pri osnivanju sopstvene firme	Pol		Σ
	Muški	Ženski	
Porodica i prijatelji	57	90	147
	26,0%	41,1%	67,1%
Nevladine organizacije koje podržavaju preduzetništvo	7	23	30
	3,2%	10,5%	13,7%
Državne institucije	9	11	20
	4,1%	5,0%	9,1%
Banke	2	8	10
	0,9%	3,7%	4,6%
Neko drugi	6	6	12
	2,7%	2,7%	5,5%
Σ	81	138	219
	37,0%	63,0%	100,0%

$$\chi^2 = 5,512 \quad \text{Sig.} = 0,239$$

(Izvor: Autori)

Iako većina ispitanika (bar u ovom periodu svoga života) sebe ne vidi kao budućeg preduzetnika, može se reći da za pojedine aspekte privatnog biznisa ipak, imaju formirane jasne stavove. Većina ispitanika pozitivno vrednuje sledeće društvene aspekte povezane sa preduzetništvom: a) nezavisno upravljanje karijerom (80,3%); b) dobra lična zarada (64,1%); c) samostalno upravljanje vremenom i obavezama (55,2%); d) ugled i poštovanje u neposrednom životnom okruženju (50,7%) i e) zaposlenje za članove uže porodice (48%).

Sa druge strane, mladi jasno prepoznaju i izvore prepreka za pokretanje sopstvenog posla. Tako, na primer, kao najveću prepreku ispitanici percipiraju finansijske zahteve koji se pojavljuju u početnim fazama otpočinjanja preduzetničkog poduhvata (nedostatak novca) (62,3%), zatim velike poreske namete na samom početku preduzetničkog poslovanja (61%) i zakonsku regulativu (51,5%). Kao manju prepreku, ispitanici doživljavaju nedostatak informacija i znanja (52,5%), dok relativni nedostatak podrške iz okruženja percipiraju kao

Tabela 6. Najprisutnije prepreke koje se pojavljuju pred budućim preduzetnicima

Rang	Indikator prepreke	Sv	f	Nivo prepreke
1	Nedostatak novca za početak poslovanja	2,17	62,3%	visok
2	Visoki troškovi i porezi na početku poslovanja	2,37	61%	visok
3	Komplikovana zakonska regulativa	2,87	51,5%	visok
4	Nedostatak znanja i informacija	3,42	52,5%	umeren
5	Nedostatak podrške iz okruženja	4,00	67,3%	nizak

(Izvor: Autori)

najmanje značajnu prepreku u realizaciji preduzetničke poslovne inicijative (67,3%) (Tabela 6). Ovi rezultati gotovo u potpunosti odgovaraju rezultatima studije realizovane 2017. godine (Bobić, 2017) koji na prvom mestu, kao prepreku ističu otežan pristup finansijama i kapitalu, na drugom mestu komplikovan i nepredvidiv fiskalni i parafiskalni sistem, a na trećem mestu se nalazi jaz u informacijama i praktičnim veštinama.

Rezultati ovog istraživanja ukazuju na moguće razloge koji su osnova identifikovanih stavova ispitanika o preduzetništvu u turizmu. Prvenstveno ih treba posmatrati u kontekstu odnosa obrazovnog sistema prema ovoj oblasti. Generalno, preduzetništvo kao nastavni predmet (još uvek) nema odgovarajuće mesto u nastavnim planovima i programima srednjih škola u Srbiji. Iako su postojale dobre inicijative (pre svega Ministarstva prosvete) u pogledu određenih pilot projekata koji su realizovani u periodu od 2003. do 2008. godine, još uvek ne postoji sveobuhvatan plan za adekvatnu implementaciju preduzetništva u srednjoškolske obrazovne ustanove. Tačnije, nedostaje sistemski pristup i strategija na nivou obrazovnog sistema (Viduka, 2017). I u oblasti visokog obrazovanja, preduzetništvu se još uvek ne poklanja dovoljno pažnje. Iako se u konceptu studiranja po bolonjskom sistemu insistira na obrazovnim procesima usmerenim ka studentima, savremenim didaktičkim pristupima, razvijanju procesa mišljenja i preduzetničke percepcije budućeg zanimanja zasnovanog na principima partnerstva u zajednici (Subotić, Gajić, & Lungulov, 2011) nove paradigme visokog obrazovanja u ovom području još uvek nisu zaživele. Samo manji broj fakulteta, mahom ekonomskog ili menadžment profila, bavi se ovom problematikom i tako omogućava da studenti dobiju više informacija o preduzetništvu. Neznatan je broj fakulteta u čijim kurikulumima preduzetništvo egzistira kao samostalan nastavni predmet (Paunović, 2009).

Za razliku od naše zemlje, u zemljama EU preduzetnička problematika je zastupljena na svim nivoima formalnog obrazovanja, gde se preduzetništvo definiše ne samo kao proces pripremanja, obrazovanja i treninga za kreiranje biznisa, već i kao proces razvoja preduzetničkog načina razmišljanja i ličnih kvaliteta koji nisu direktno vezani za formiranje i vođenje biznisa. Mladi u Srbiji se u celokupnom sistemu obrazovanja ne upoznaju u dovoljnoj meri sa preduzetništvom, što objašnjava nizak nivo razumevanja samog pojma preduzetništva. To su potvrdili i rezultati istraživanja PKS (Privredna komora Srbije, 2016) o edukaciji mladih preduzetnika za osnivanje i vođenje sopstvenog biznisa, gde je svega 6% ispitanika

imalo prilike da se, u sistemu formalnog obrazovanja, edukuje u oblasti osnivanja i vođenja poslova. Oko 31% njih svoje znanje stiče prateći globalne trendove, 30% preko prijatelja/poznanika koji su već u privatnom poslu, oko 14% samoedukacijom (čitanjem literature o biznisu), a oko 19% ispitanih znanje stiče pohađanjem odgovarajućih seminara.

Još uvek su malobrojna istraživanja koja se bave problematikom preduzetništva u turizmu posmatranog iz pozicije mladih, prvenstveno studenata i srednjoškolaca. Rezultati ovog istraživanja korespondiraju sa onima dobijenim u studiji o preduzetničkim potencijalima studenata turizma i ugostiteljstva (Jovičić-Vuković & Papić-Blagojević, 2018), u kojoj je konstatovano da ispitanici, kao dominantan problem za preduzetničko angažovanje u turizmu, percipiraju nizak stepen informisanosti za započinjanje sopstvenog posla. Takođe se, kao i u prethodno navedenim studijama, ukazuje na relativno loš društveni i poslovni ambijent za preduzetništvo u Srbiji. Kao dobra praksa u sferi osnaživanja mladih da se, pri izboru zanimanja, opredele za preduzetništvo, u svetu su odavno prepoznati tzv. biznis inkubatori pri lokalnim samoupravama i nevladinim organizacijama, koje početnicima pružaju priliku da se okušaju u samostalnom obavljanju posla (primenom metode simulacije) sa ograničenim rizikom od greške i olakšanim ili potpuno obezbeđenim pristupom finansijskim izvorima za početak poslovanja. Čitav proces osamostaljivanja praćen je stalnim edukacijama na različite teme, koje neretko uključuju i mentorstva. Kao izuzetno efikasna podsticajna mera pokazalo se i smanjivanje nameta države u prve dve (ili čak tri) godine rada novootvorenog preduzeća. U oblasti turizma je sistem biznis inkubatora nešto komplikovanije sprovesti u praksi u odnosu na druge delatnosti, posebno kada je u pitanju oblast ugostiteljstva, gde je u početnim fazama poslovanja neophodno značajno ulaganje u infrastrukturu (objekti za smeštaj i ishranu turista i sl.). Međutim, u oblasti agencijskog poslovanja, kao i kreiranja turističkih proizvoda sportsko-rekreativnog, ruralnog, ekoturizma, kreativnog turizma i slično, šanse za mlade da se oprobaju u ulozi preduzetnika su veoma velike, ukoliko se program edukacije efikasno osmisli i sprovede. Korišćenjem pogodnosti koje nude savremene tehnologije, kao što je relativno jeftin digitalni marketing i niski troškovi komunikacije, uz određenu dozu kreativnosti i inovativnosti, potencijalni mladi preduzetnici mogu da, uz niske troškove, plasiraju na tržište svoje lične profesionalne usluge (npr.

vodički servis, asistenciju turistima, savetodavstvo u turizmu, organizovanje manjih događaja i slično). Kombinovanjem više različitih usluga, mladi preduzetnik može vremenom oformiti sopstveni turistički proizvod, testirati ga u praksi i plasirati na globalno tržište, te na taj način postepeno ući u poslovne vode. Takođe, proizvod može dodatno obogatiti uključivanjem usluga svojih kolega preduzetnika sa istog geografskog prostora ili čak potpuno drugog prostora, ukoliko se radi o uslugama iste ili slične vrste na različitim turističkim destinacijama. Na taj način, mladi preduzetnici u Srbiji mogu kreirati i mrežu ponuđača turističkih usluga namenjenih istim ciljnim grupama (npr. ekoturistima, avanturistima, gastroturistima i sl.), te se zajedničkim snagama boriti za pozicioniranje na tržištu, zajedno aplicirati za dodelu podsticajnih sredstava iz fondova, edukovati se i, na taj način prevazilaziti pomenute prepreke.

U nastojanju da se pronade adekvatno rešenje za aktivno zapošljavanje mladih, zemlje Evropske unije sve više insistiraju na kreiranju i razvoju preduzetničkih sposobnosti. Među potencijalnim benefitima i vrednostima ovakvih nastojanja (sada već zvanične politike EU) ističu se sledeće (ILO, 2017): a) preduzetništvom se promoviše inovativnost i kreiraju nova radna mesta; b) pokretanje sopstvenog biznisa ima direktan uticaj na povećanje zapošljavanja (kreiranje novih radnih mesta na samom startu preduzetničkog poduhvata ili u bliskoj budućnosti); c) nove male firme povećavaju stepen konkurentnosti na nivou nacionalne privrede (stvaranje dobrobiti za potrošače); d) mladi preduzetnici mogu fleksibilno da odgovaraju na zahteve tržišta (posebno u pogledu primene novih tehnologija); e) uz veći obim samozapošljavanja mladih stvaraju se uslovi za podizanje njihovog samopouzdanja (i socijalna dobrobit) (prema: Đorđević i dr., 2010).

Profesionalno usmerenje mladih može biti povezano sa savremenim shvatanjima preduzetništva, s obzirom na to da adekvatan izbor zanimanja predstavlja značajan faktor individualnog zadovoljstva mlade osobe. To je prvenstveno važno zbog njenog doživljaja smislene životne ispunjenosti i razvoja ličnosti, ali i radi uspešnog funkcionisanja društva u celini. Zanimanje je dobro izabrano ukoliko su aktivnosti koje to zanimanje zahteva usklađene sa sposobnostima, osobinama ličnosti i interesovanjima, kao i sa dominantnim potrebama, željama i očekivanjima individue (Luković & Čizmić, 2012: 82). Završetkom srednjeg nivoa obrazovanja, odnosno početkom akademskog usmerenja, mladi intenzivnije ulaze u period donošenja odluka o svom budućem

zanimanju, odnosno budućoj poslovnoj karijeri. Danas se karijera posmatra kao individualna percepcija aktivnosti i iskustva povezanih sa radom tokom života (Borman, Klimoski, & Ilgen, 2001), i kao razvoj pojedinca u učenju i radu tokom života (Luković & Čizmić, 2012). U tom smislu, razvoj karijere uslovljen je izborom zanimanja, ulaskom u organizaciju/posao, ranom karijerom, srednjom karijerom i poznom karijerom (Dessler, 2007; Lojanić, 2008).

Zaključak

Kontekstualnost preduzetništva u sistemu školstva Republike Srbije omeđena je, u najvećoj meri, formalnim i neformalnim obrazovanjem. Visokoškolske ustanove i srednje stručne škole, kao ustanovljeni činioci formalnog obrazovanja, trebalo bi da, u značajnijoj meri, omogućе svojim učenicima i studentima da steknu svest o potencijalu preduzetništva u savremenom poslovnom okruženju, ne prepuštajući tu odluku, isključivo, mladima i njihovim porodicama, što je u našoj zemlji trenutno slučaj. Škole i fakulteti mogu obezbediti mladima šansu da se upoznaju sa uspešnim preduzetnicima i pozitivnim primerima u poslovanju malih i srednjih preduzeća koja se nalaze u različitim fazama razvoja. Takođe, edukativne radionice i timski projekti mogu da pomognu mladima da razviju kreativnost, osmisle sopstveni turistički proizvod i način na koji mogu da ga plasiraju na tržište. Pre svih ovih aktivnosti, potrebno je da obrazovne institucije pokažu težnju ka podsticanju razvoja preduzetničkog razmišljanja i preduzetničkih veština, koje moraju da budu prepoznate kao nužne veštine u savremenom poslovnom okruženju.

Kada je u pitanju neformalno obrazovanje i celoživotno učenje, koje uključuje i programe za prekvalifikaciju nezaposlenih, neophodno je sprovesti više praktičnih treninga i obuka za potencijalne preduzetnike koji žele da započnu sopstveni posao. Ovakvi treninzi ne bi trebalo da se odnose samo na uobličavanje poslovne ideje i kreiranje biznis plana, već da idu i korak dalje, do analize tržišta, procesa plasmana na tržište i prilagođavanja proizvoda ciljnim grupama korisnika, osnovama marketinga i brendiranja, osnovama elektronskog poslovanja, kriznog menadžmenta, analizi poslovnih rezultata i slično.

Sve ovo može biti valjana osnova za podsticanje i uspešan razvoj preduzetništva, koje omogućava ne samo inovativnost (stimulisanje izvoza kao pokazatelja ekonomskog rasta, npr.) i finansijsku dobit na lokalnom i

na nacionalnom nivou, već, i ukupan društveni napredak. Otvaranje novih radnih mesta, raznovrsnost (i pojava novih) uslužnih, ali i proizvodnih delatnosti, povećana kupovna moć, nastanak zdrave konkurencije, povećanje domaće ponude na tržištu, neki su od društvenih aspekata koji omogućavaju stabilniju ekonomsku situaciju i sigurnost na nivou nacionalne ekonomije.

Prema zvaničnim podacima Republičkog zavoda za statistiku (2019), u II kvartalu 2019. godine oko četvrtina mladih (njih 24,4%, 15-24 godine) je nezaposleno. Preduzetništvo obrazovanih i stručnih mladih ljudi, može biti razvojna šansa domaćoj privredi, pa tako i društvu u celini. Tako bi se osnivanjem preduzeća rešili višestranji problemi nezaposlenosti mladih (sopstvene i nezaposlenosti drugih lica), a njihova naučna saznanja i stalna upućenost u praćenje poslovnih trendova mogu da osiguraju održivost i dugoročnost biznisa. Iako se nedostatak iskustva često navodi kao jedan od mogućih opstruenata razvoju preduzetništva mladih, energija, motivacija, želja za dobrom zaradom, jesu prava prilika za njihovu samoaktualizaciju i za razvoj veština, čime će i društvo, u celini, biti na dobitku.

Dakle, kao jedan od mogućih pravaca za poboljšanje ukupnog ambijenta vezanog za preduzetništvo jeste organizovanje bolje institucionalne podrške razvoju preduzetništva, unapređenje obrazovnog sistema kroz negovanje kreativnosti, ohrabrivanje osamostaljivanja, kao i samorazvijanje preduzetničkog potencijala mladih na svim nivoima i oblicima obrazovanja.

NAPOMENA

Ovaj rad je proistekao iz projekta: Modeli razvoja preduzetništva u održivom turizmu Vojvodine. Rešenje br. 142-451-2431/2018-02, finansirano od strane Pokrajinskog sekretarijata za nauku i tehnološki razvoj Vojvodine.

IZJAVA

Autori su svojim izjavama potvrdili nepostojanje bilo kakvog sukoba interesa.

LITERATURA

- Altinay, L., Madanoglu, M., Daniele, R., & Lashley, C. (2012). The influence of family tradition and psychological traits on entrepreneurial intention. *International Journal of Hospitality Management*, 31(2), 489–499.
- Bayrón, C. E. (2013). Social Cognitive Theory, Entrepreneurial Self-Efficacy and Entrepreneurial Intentions: Tools to Maximize the Effectiveness of Formal Entrepreneurship Education and Address the Decline in Entrepreneurial Activity. *Revista*, 6(1), 66–77.
- Borman, W., Klimoski, R., & Ilgen, D. (Eds.). (2001). *Handbook of Psychology, Industrial Organizational Psychology*. New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Bobić, D. (2017). *Preduzetništvo mladih u Srbiji; mapiranje prepreka za preduzetništvo mladih*. Beograd: Centar za visoke ekonomske studije.
- Dessler, G. (2007). *Osnovi menadžmenta ljudskih resursa*. Beograd: Data Status.
- Đorđević, D., Bogetić, S., & Čočkalović, D. (2010). Razvoj preduzetničkog ponašanja kod mladih u Republici Srbiji. *Megatrend revija*, 7(2), 63-78.
- Đorđević, D., Čočkalović, D., Bogetić, S., & Ivin, D. (2012). Entrepreneurship among students: The potential in Serbia. *Journal of Engineering Management and Competitiveness*, 2(2), 76-80.
- EC, OECD, European Training Foundation, EBRD (2009). *Progress in the Implementation of the European Charter for Small Enterprises in Western Balkans*. SME Policy Index 2009, OECD.
- European Commission (2009). *Green paper*. European Union Documents, Bruxelles.
- Fahed Sreih, J., Pistrui, D., Huang, W., & Welsch, H. (2009). Family contributions to entrepreneurial development in Lebanon. *International Journal of Organizational Analysis*, 17(3), 248–261.
- Greve, A., & Salaff, J. W. (2003). Social Networks and Entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 28(1), 1–22.
- Hjalager, A. M. (1997). Innovation patterns in sustainable tourism: An analytical typology. *Tourism management*, 18(1), 35-41.
- ILO. (2014). *Measuring Employment in the Tourism Industries – Guide with Best Practices*. Preuzeto, avgust 30, 2019 sa www.unwto.org: <http://www.ilo.org>
- ILO. (2017). *Youth Unemployment: The Policy Agenda*, Promotional Activities. Preuzeto, avgust 18, 2019 sa <http://www.ilo.org/public/english/employment/skills/targets/youth/sympo/id8nhtm>.
- Jegdić, V., Škrbić, I., & Milošević, S. (2013). Specifičnosti planiranja održivog turizma. *Tims Acta*, 7, 153–162.
- Jovin, S., Papić-Blagojević, N., Jošanov-Vrgović, I., & Jovičić Vuković, A. (2018). Faktori razvoja preduzetničkih kreativnih ideja studenata strukovnih škola. U Katić, V. (ur.), *Digitalizacija visokog obrazovanja; Zbornik radova* (1-4). Novi Sad: Fakultet tehničkih nauka.
- Jovičić-Vuković, A., & Papić-Blagojević, N. (2018). Preduzetnički potencijali studenata turizma i ugostiteljstva. *Škola biznisa*, 17(1), 54-72.

- Luković, S., & Čizmić, S. (2012). Povezanost preferencija životnih stilova i profesionalnih interesovanja petnaestogodišnjaka. *Primenjena psihologija*, 5(1), 81-108.
- Lojaničić, R. (2008). *Menadžment ljudskih resursa*. Novi Pazar: Internacionalni univerzitet.
- Marjanović, D. (2016). *Tranzicija mladih žena i muškaraca na tržištu rada Republike Srbije*. Ženeva: Međunarodna organizacija rada.
- Mišković, I. (2013). Uticaj stručne prakse na izbor budućeg zanimanja i upravljanje karijerom. *TIMS Acta*, 7, 39-50.
- Paunović, S. (2009). Entrepreneurial University – the case of Serbia. In *Comparative Study on Entrepreneurship Education-National case Studies* (pp. 319-330). Faculty of Economics, Technical University Kosice.
- Popescu, C. C., Bostan, I., Robu, I. B., Maxim, A., & Diaconu, L. (2016). An analysis of the determinants of entrepreneurial intentions among students: A Romanian case study. *Sustainability (Switzerland)*, 8(8), 1-22.
- Privredna komora Srbije. (2016). *Analiza rezultata istraživanja o potrebama potencijalnih i postojećih mladih preduzetnika u Republici Srbiji*. Beograd: Služba za mala i srednja privredna društva Privredne komore Srbije i Privredni forum mladih.
- Radosavljević, G., & Borisavljević, K. (2011). Inovacije kao faktor preduzetništva u turizmu. U Janjićević, N. & Lovreta, S. (ur.) *Novi metodi menadžmenta i marketinga u podizanju konkurentnosti srpske privrede* (353-366). Beograd.
- Rakićević, Z., Omerbegović-Bjelović, J., & Ljamić-Ivanović, B. (2015). Virtuelno preduzetništvo: obrazovanje kao podrška preduzetničkoj spremnosti studenata. U Stanišić, M. (ur.) *Međunarodna naučna konferencija iz oblasti informacionih tehnologija i savremenog poslovanja; Zbornik radova* (635-641). Beograd: Univerzitet Singidunum.
- Republički zavod za statistiku (2019). <http://www.stat.gov.rs/>, pristupljeno 3.09.2019.
- Shittu, A.I., & Dosunmu, Z.O. (2014). Family Background and Entrepreneurial Intention of Fresh Graduates in Nigeria. *Journal of Poverty, Investment and Development*, 5, 78-90.
- Subotić, M. (2017). *Faktori razvoja preduzetničkih potencijala studenata*. Doktorska disertacija, Novi Sad: Fakultet tehničkih nauka.
- Subotić, Lj., Gajić, O., & Lungulov, B. (2011). Kvalitet visokog obrazovanja u društvu znanja – mogućnosti i perspektive. U Matejić, V. (ur.) *Tehnologija, kultura, razvoj – Zapadni Balkan na putu ka Evropskoj uniji* (142-150). Beograd: Udruženje „Tehnologija i društvo“; Institut „Mihajlo Pupin“, Centar za istraživanje nauke i tehnologije. Subotica: Ekonomski fakultet.
- Škrbić, I., Mišković, I., Milošević, S., & Nešić, M. (2019). Preduzetnički modeli u funkciji održivog turizma. *Poslovna ekonomija*, 13(1), 81-99.
- Viduka, B. (2017). *Značaj obrazovanja iz preduzetništva za razvoj preduzetničkih težnji studenata strukovnih škola*. Doktorska disertacija, Novi Sad: Univerzitet Privredna akademija.

Kontakt

Milan Nešić, Fakultet za sport i turizam,
Radnička 30a, 21000 Novi Sad,
E-mail: milan.nesic@tims.edu.rs

Violeta Zubanov, Fakultet za sport i turizam,
Radnička 30a, 21000 Novi Sad,
E-mail: violeta.zubanov@tims.edu.rs

Ivana Mišković, Fakultet za sport i turizam,
Radnička 30a, 21000 Novi Sad,
E-mail: ivana.miskovic@tims.edu.rs